

ІСТОРИЯ НАУКИ Й ТЕХНІКИ

УДК 001(477)(092)+378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.22>

Полонський Л.Г.

Державний університет «Житомирська політехніка»

Танович Л.

Белградський університет (Республіка Сербія)

Бердніченко Є.О.

Державний університет інфраструктури та технологій

ІВАН ІВАНОВИЧ ОГІЄНКО НА НАУКОВО-ОСВІТЯНСЬКІЙ МАПІ СВІТУ

У статті проаналізовано життя та діяльність першого ректора першого українського університету, утвореного українським національним урядом – Івана Івановича Огієнка, більш відомого, як митрополит Іларіон. Наукові досягнення Огієнка охоплюють надзвичайно широкий діапазон досліджень.

Описано умови, в яких викристалізувалися погляди Івана Івановича Огієнка стосовно проблем педагогіки, мовознавства та історії.

Проаналізовано основні віхи його педагогічної праці. За своє свідоме життя він брав участь в роботі багатьох наукових товариств, зокрема в Польщі і Канаді: Київського товариства старожитностей і мистецтв, Українського наукового товариства, Історичного товариства імені Нестора Літописця, Товариства любителів давньої писемності, Архівної комісії кийського відділу Імператорського російського військово-історичного товариства, Польського мовознавчого товариства, Української вільної академії наук, Товариства «Волинь» та Інституту дослідників Волині, Наукового богословського товариства.

Науочно підтверджується його наукове кредо про існування держави на основі взаємодії народу та еліт, про цілісність національної культури, про необхідність українізації всього життя країни та єдність мови на всій території України, про незалежність української церкви.

Політичні, соціальні, економічні та воєнні події 1910-х–1950-х рр. викликали радикальні зміни у науково-освітньому просторі України. Вони, звичайно, наклали свій відбиток і на професійну кар'єру науковців та освітян. Дослідження діяльності Івана Огієнка, активна фаза життя якого припала якраз на ці роки, дає можливість персоніфікувати вплив обставин на його творче зростання. Той факт, що Івану Огієнку було довірені демократичною владою УНР посаду ректора не можна розглядати, як випадковий збіг. Наукові та освітянські висоти, які він підкорив – закономірний етап його натхненної праці.

Ключові слова: Житомирищина, Іван Огієнко, митрополит Іларіон, освіта, наука.

Постановка проблеми. Історія розвитку освіти на Житомищині тісно пов'язана з економічним розвитком держави загалом і з економічним розвитком територій спочатку Волинської губернії, а з 1937 р. – Житомирської області зокрема. Губернія, що охоплювала межі Великої Волині, мала аграрний профіль. На початку ХХ ст. стан освіти у ній, 19-й за територією і 2-й за кількістю населення серед усіх 60 губерній, як про це

свідчить широкодоступна статистика тих років, був одним із найнижчих в імперії та відзначався рівнем неграмотності 83%, 10 середніми навчальними закладами і повною відсутністю закладів середньої спеціальної та вищої освіти. Кількість учнів у закладах середнього рівня на межі ХІХ–ХХ століть ледве-ледве перевищувала 3500 осіб.

Лише у 1919 р. розпочав свою діяльність Волинський педагогічний інститут у Житомирі

(нині – Житомирський державний університет ім. І.Я. Франка) – «перша ластівка» підготовки фахівців із вищою освітою Поліського краю [1], а у 1922 р. – Волинський агрономічний технікум (нині – Поліський національний університет) [2]. У ці ж роки розпочалися і спроби створення навчальних осередків технічного спрямування (1911 р. – відкрито казенне нижче ремісниче училище в Житомирі [3], до чого спонукала поява чавуноливарних і механічних підприємств, підгрунтя для яких було підготовлене давніми традиціями виплавляння металу із болотних руд басейнів річок Гнилоп'ять, Гуйва, Ірша, Кам'янка, Случ, Тетерів, Тня, Уборть, Уж) [4–6].

Поступово почала формуватися мережа навчальних ремісничих відділів. Зокрема, вони відкрилися при Житомирському двокласному єврейському училищі та однокласному початковому училищі земського сирітського будинку [3].

Громадянська війна та інші трагічні події тих років, звичайно, аж ніяк не сприяли розвитку освіти, гальмуючи, а, частіше всього, руйнуючи всі попередні здобутки. Але в ці роки все-таки було створено Волинський індустріальний політехнікум (1920 р.) із механічним, хімічним і будівельним відділеннями [7].

І от, на такому невтішному тлі загального становища освіти Житомирщини у буремні 1900–1920-ті рр., всупереч, а не завдяки обставинам, що склалися, почали з'являтися і набувати популярності постаті широко відомих на сьогодні науковців і педагогів, вихідців із Волинської губернії. Розвиток економіки регіону, нехай і надзвичайно повільний, об'єктивно вимагав і дозволяв значному прошарку населення здобувати вищу освіту. І її здобували. Але не за місцем проживання, а, в основному, у промислових містах країни – Києві, Одесі, Санкт-Петербурзі, Харкові та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя та діяльність Івана Івановича Огієнка є об'єктом вивчення багатьох дослідників. Серед них можна виділити праці Лецкін М.О. [10], Святенко В.Г., Святенко С.В. [14], Боева Е.В., Горницька А.І. [25], Завальнюк О.М. [19]. Основним джерелом з даного питання є документи особового походження в державному архіві Хмельницької області [23] та його науковий доробок.

Мета статті – дослідження діяльності ректора першого українського університету Івана Івановича Огієнка, зокрема в Польщі і Канаді та зробити висновки щодо значущості його постаті.

Виклад основного матеріалу. Іван Іванович Огієнко, більш відомий як митрополит Іларіон –

велична постать українського національного руху, міністр освіти (в урядах В.М. Чехівського (5 січня 1919 р. – 11 лютого 1919 р.) та С.С. Остапенка (13 лютого 1919 р. – 8 квітня 1919 р.)) і міністр ісповідань (в урядах І.П. Мазепи (29 серпня 1919 р. – 25 травня 1920 р.) та В.К. Прокоповича (26 травня 1920 р. – до кінця 1920 р.)) Ради Народних Міністрів у часи Директорії, міністр у справах віровизнання в уряді УНР в екзилі (1921–1924 рр.). Це у світському житті. І – єпископ (20 жовтня 1940 р. – 16 березня 1944 р.) та митрополит Холмський і Підляський (16 березня 1944 р. – 18 липня 1944 р.) Православної церкви генерал-губернаторства для окупованих польських земель (з лютого 1945 р. – Польська православна церква), митрополит Вінніпега та предстоятель Української Греко-Православної Церкви у Канаді Української автокефальної православної церкви за кордоном (з 1990 р. – Українська православна церква Канади Константинопольського патріархату) (8 серпня 1951 р. – 29 березня 1972 р.) – в церковному житті. Людина енциклопедичних знань, він зумів здібностям, отриманим від природи, знайти належне застосування. Громадська, державницька, просвітницька, церковна та організаторська діяльність Огієнка була повністю зорієнтована на відродження української нації.

Роки життя митрополита Іларіон (Огієнко) – 15 січня 1882 р. (містечко Брусилів Радомиського повіту Київської губернії (нині – смт. Брусилів Брусилівської об'єднаної селищної громади Житомирського району Житомирської області)) – 29 березня 1972 р. (м. Вінніпег – Канада).

Біографія Огієнка мало чим відрізняється від біографій його ровесників, вихідців із сільської місцевості, які мали потяг до саморозвитку. Виховувався у бідній селянській родині. Рано втратив батька. Закінчив чотирикласну місцеву школу. Для подальшого навчання з прагматичних міркувань обрав Київську військову фельдшерську школу – вона надавала безкоштовно освіту і забезпечувала одягом. (можна відмітити, що разом із Огієнком навчалися тут на фельдшера Ю.О. Придворов (майбутній поет Д. Бедний), з яким він навіть товаришував, оперний співак М.І. Донець, дещо пізніше – М.О. Щорс [8] – якими різними виявилися життєві позиції цих людей, хоч і починали вони своє громадянське становлення приблизно в однакових умовах). Вчасно зрозумівши, що помилився з обраним фахом, по закінченню медичного закладу різко змінює звичний плин життя. Щоб отри-

мати право на вступ до Університету Святого Володимира, 1903 р. здає іспити в Острозькій гімназії, які дають право на вступ до університету, звільняється з лікарні, в якій мав відпрацювати 6 років, із зобов'язанням вступу на медичний факультет [9–10]. Захоплення філологією прийшло до Огієнка завдяки відвідування ним в Університеті практичних занять (просемінару) (1904–1907 рр.) та «Семинарію російської мови» (1907–1914 рр.) професора В.М. Перетца. Зустріч з цією людиною, опанування на семінарі основами архіво-, джерело-, книгознавства, ознайомлення зі стародруками, глибоке вивчення української мови спонукали Івана Огієнка вже впродовж навчання в університеті перевестися на історико-філологічний факультет, реалізувавши таким чином свою давню мрію, яка стала дійсністю завдяки такому збігу обставин [11].

Про життя і досягнення І.І. Огієнка, завдяки, у першу чергу, сподвижницькій праці професора М.С. Тимошика, який із забуття підняв ім'я видатного земляка для українців, і публікаціям М.О. Лецькіна, В.П. Ляхоцького, Ю.О. Мулика-Луцика та багатьох інших, відомо досить багато, але, разом із тим, все ще мало. У даній роботі зроблено акцент на значенні для України його основних наукових і педагогічних здобутків.

Після закінчення у 1909 р. Університету Святого Володимира Огієнко розпочав педагогічну діяльність у шкільних навчальних закладах. Через три роки ми бачимо його професорським стипендіатом на історико-філологічному факультеті і лише у 1915 р., успішно витримавши перед цим іспити на звання магістра, молодий філолог, який вже захопився українознавством, обіймає посаду приват-доцента кафедри російської мови і літератури у своїй alma-mater.

Педагогічна діяльність І. Огієнка охоплює діапазон посад від домашнього вчителя до ректора університету, під час перебування на яких він зумів охопити дослідженнями широке коло теоретичних і практичних питань, намагаючись втілити у життя свої ідеї. Основні віхи його педагогічної праці виглядають наступним чином: викладач Київської комерційної середньої школи, вчитель дво- та чотирикласної шкіл Брусилова (1909–1912 рр.), професорський стипендіат історико-філологічного факультету Київського університету Святого Володимира (1911–1917 рр.), викладач (1915–1918 рр.) і приват-доцент кафедри російської мови і літератури в Університеті Святого Володимира (1917 р.), викладач історії української культури у Київському українському

державному університеті, викладач Київської духовної академії (1917–1918 рр.), професор (за науковим ступенем) Університету Святого Володимира (1918 рр.) [12–13], ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (22 жовтня 1918 р.–14 листопада 1920 р.), лектор курсів української мови для духовенства у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918 р.), викладач Львівської учительської семінарії (Польща) (1924 р.), заступник декана православного богословського факультету Варшавського університету (Польща) (1926–1932 рр.), ректор Українського народного університету (м. Вінніпег – Канада) (1948 р.), декан і викладач богословського факультету колегії святого Андрія (з 1964 р. – коледж святого Андрія Манітобського університету) (м. Вінніпег – Канада) (1948–1972 рр.).

Краєзнавчими пошуками майбутній Блаженніший Митрополит Іларіон захопився ще у шкільні роки. 1897 р. його нарис про минуле Брусилова опублікувала газета «Сельский Вестник», що виходила у Санкт-Петербурзі. Це і стало першою, нехай ще малопомітною, але віхою на довгому і тернистому науковому шляху. Поступово Огієнко виріс у науковця, якого найбільше цікавили питання мовознавства та історії. За своє свідоме життя він брав участь в роботі Київського товариства старожитностей і мистецтв (до 1907 р.–1917 р. (?)), Українського наукового товариства (1909–1917 рр.), Історичного товариства імені Нестора Літописця (1912–1917 рр.), Товариства любителів давньої писемності (1912–1917 рр.), Архівної комісії київського відділу Імператорського російського військово-історичного товариства (1913–1917 рр.), Польського мовознавчого товариства (1931–1939 рр.) (м. Варшава – Польща), Української вільної академії наук (1947–1972 рр.), Товариства «Волинь» та Інституту дослідників Волині (1949–1972 рр.) (м. Вінніпег – Канада), Наукового богословського товариства (з 1954 р. – Українське православне наукове богословське товариство у Канаді) (1948–1972 рр.) [14–23].

Наукові досягнення Огієнка охоплюють надзвичайно широкий діапазон досліджень. Виділити серед них якийсь один магістральний напрямок надзвичайно складно або і взагалі неможливо. Зрозуміло, що вся увага вченого концентрувалась на гуманітарних науках. Ознайомлення з напрацюваннями митрополита Іларіона дозволяє стверджувати, що його, як науковця, крім проблем педагогіки, найбільше хвилювали питання

Рис. 1. Пам'ятник І.І. Огієнку у Брусиліві (2010 р., скульптор А.П. Бурдейний) (фото В.Й. Кузьменка)

мовознавства та історії. На сьогодні дослідниками наукової спадщини Огієнка ще не формалізовано конкретний внесок ученого в розвиток різних галузей науки. І зробити це, як видно з широти його поглядів, зовсім непросто [24].

Зупинимось лише на внеску Огієнка у розвиток мовознавства. Наукова новизна досліджень, присвячених розвитку акцентуації, полягає у незаперечній аргументації ним того факту, що український наголос мав кореневий характер (на відміну від того ж російського) і лише внаслідок причин історичного характеру відбулися зміни в його застосуванні [25].

Узагальнено можна ще і ще повторитись про актуальність наукових ідей Блаженнішого

Митрополита Іларіона сьогодні. Наочно підтверджується його наукове кредо про існування держави на основі взаємодії народу та еліт, про цілісність національної культури, про необхідність українізації всього життя країни та єдність мови на всій території України, про незалежність української церкви. Не будемо забувати, що такі важливі наукові висновки зроблені Огієнком в часи хаосу, деградації та невизначеності, насамперед, в освітянській та науковій сферах [20].

Віддаючи належне науковим надбанням відомого вченого, необхідно відмітити і те, що ім'я І.І. Огієнка повинне бути назавжди закарбоване в історії України тільки тому, що саме він став першим ректором першого українського університету, утвореного українським національним урядом [26].

Висновки. Політичні, соціальні, економічні та воєнні події 1910-х–1950-х рр. викликали радикальні зміни у науково-освітньому просторі України. Вони, звичайно, наклали свій відбиток і на професійну кар'єру науковців та освітян. Дослідження діяльності Івана Огієнка, активна фаза життя якого припала якраз на ці роки, дає можливість персоніфікувати вплив обставин на його творче зростання. Той факт, що Огієнку було довірено демократичною владою УНР посаду ректора не можна розглядати, як випадковий збіг. Наукові та освітянські висоти, які він підкорив – закономірний етап його натхненної праці. Стійкий характер, сформований в університеті, допоміг вихідцю із Житомирського краю, піднятися на передові позиції європейської та світової культури і гідно представляти свою малу батьківщину на науково освітянській мапі світу.

Список літератури:

1. Житомирський державний університет імені Івана Франка у спогадах викладачів (1940–1990-ті рр.). Ювілейна збірка усно-історичних свідчень (до 100-річчя ЖДУ імені Івана Франка) / Укладачі: І.В. Ковальчук, О.В. Сичевський, С.В. Стельникович; відп. редактор В.О. Венгурська. Житомир: Полісся, 2019. С. 3.
2. Житомирський національний агроекологічний університет / авт.-упоряд. Я. Білейчук. К.: Логос Україна, 2012. 197 с.
3. Нариси з історії технічної освіти на Житомирщині / За ред. Б.А. Кругляка. Житомир: ЖІТІ, 1997. С. 7.
4. Развитие металлургии в Украинской ССР / ред. кол.: З.И. Некрасов, Ю.А. Анисимов, В.В. Врублевский и др. К.: Наук. думка, 1980. 960 с.;
5. Фоміненко Катерина. Залізорудні промисли Житомирщини. Роль краєзнавства в духовному збагаченні особи: Матер. обласної наук.-практичної конф., 20–21 травня 1998 р., м. Житомир. Житомир: Житомир, 1998. С. 31–47;
6. Полонский Л.Г., Ноник Л.Ю. Наследники славы железорудного производства Житомирского Полесья. Питання історії науки і техніки. 2011. № 2(13). С. 19–34.
7. Чайка М., Чумак В. Історичний нарис. Ювілейна книга кафедри хімії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zu.edu.ua/chem?id=2>.

8. Бойчак М.П., Лякина Р.Н. Военно-фельдшерская школа при Киевском военном госпитале 1838–1926 гг.: К 250-летию Главного ордена Красной Звезды военного клинического госпиталя Министерства Обороны Украины (1755–2005). Київ: Б. и., 2004. 158 с.

9. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд.: М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.;

10. Лецкін М.О. Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). До 130-річчя від дня народження та 40-річчя світлої пам'яті Великого Українця. Частина перша. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 340 с.

11. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 200–202.

12. Ляхоцький В.П. У контексті сучасної науки (Гене́за огієнкознавства, сучасний стан та перспективи). Історико-педагогічний альманах. Умань: Б. в., 2005. Вип. II. С. 4–19.

13. Грицюк О. Освітня діяльність та внесок у педагогіку І. Огієнка // Внесок учених Київського університету в розвиток освіти, підготовку педагогічних та наукових кадрів: матеріали студ. наук. конф. 25–26 квітня 2014 р.: 180-річчю Київ. ун-ту присвячується / за заг. ред. А.А. Марушкевич. Київ; Ніжин: Лисенко М.М., 2014. С. 142–146.

14. Святенко В.Г., Святенко С.В. Брусилівськими стежинами Івана Огієнка. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія: Філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. XIII. С. 195–202.

15. Войсович Г. Політичний вимір творчості І. Огієнка. Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. 18–19 лютого 1997 р. До 115-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський. Київ, 1997. С. 103–105.

16. Ляхоцький В.П. Перші історичні та книгознавчі студії Івана Огієнка. Український археографічний щорічник. 1999. Вип. 3/4. С. 291–307.

17. Ляхоцький В.П. У контексті сучасної науки (Гене́за огієнкознавства, сучасний стан та перспективи). Історико-педагогічний альманах. Умань: Б. в., 2005. Вип. II. С. 4–19.

18. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд.: М.С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2005. 464 с.

19. Завальнюк О.М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія: Філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. Вип. V. С. 297–312.

20. Верстюк І. Універсальність постаті митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія: Філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. Вип. V. С. 15–41.

21. Кушнір Ліна. Ім'я Огієнка раніше навіть вимовляти було небезпечно. Україна молода. № 6(4252) від 13–14 січня 2012 р.

22. Лецкін М.О. Письменники на життєвому шляху Івана Огієнка (митрополита Іларіона). До 130-річчя від дня народження та 40-річчя світлої пам'яті Великого Українця. Частина перша. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 340 с.

23. Галатир В.В. Документи особового походження І. Огієнка в державному архіві Хмельницької області // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія: Історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. XI. С. 33–39

24. Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / авт.-упоряд. О. Матвійчук, Н. Струк; ред. кол.: В.В. Скопенко, О.В. Третяк, Л.В. Губерський та ін. Київ: Світ Успіху, 2005. С. 200–202.

25. Боева Е.В., Горницька А.І. І.І. Огієнко про роль наголосу у фонетичному розвитку української мови. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія: Філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. Вип. XIII. С. 35–39.

26. Лашко Я.В. Пам'ятні дошки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. *pecialized and multidisciplinary scientific researches: Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. Vol. 6, December 11, 2020. Amsterdam, The Netherland: European Scientific Platform. Pp. 110–115.*

Polonsky L.G., Tanovych L., Berdnychenko Ye.O. IVAN IVANOVYCH OHIENKO ON THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL MAP OF THE WORLD

The article analyzes the life and work of the first rector of the first Ukrainian university established by the Ukrainian national government, Ivan Ivanovych Ohienko, better known as Metropolitan Ilarion. Ohienko's scientific achievements encompass an extraordinarily wide range of research areas.

The conditions under which Ivan Ivanovych Ohienko's views on pedagogy, linguistics, and history crystallized are described.

The main milestones of his pedagogical work are analyzed. During his conscious life, he participated in the work of many scientific societies, including those in Poland and Canada: the Kiev Society of Antiquities and Arts, the Ukrainian Scientific Society, the Historical Society named after Nestor the Chronicler, the Society of Lovers of Ancient Literature, the Archive Commission of the Kiev Department of the Imperial Russian Military Historical Society, the Polish Linguistic Society, the Ukrainian Free Academy of Sciences, the "Volyn" Society, and the Institute of Researchers of Volhynia, the Scientific Theological Society.

His scientific creed about the existence of a state based on the interaction of the people and the elite, the integrity of national culture, the need to Ukrainize all aspects of the country's life, and the unity of language throughout the territory of Ukraine, as well as the independence of the Ukrainian Church, is visually confirmed.

Political, social, economic, and military events of the 1910s to the 1950s brought about radical changes in the scientific and educational space of Ukraine. They undoubtedly left their mark on the professional careers of scientists and educators. The study of Ivan Ohienko's activities, whose active phase of life coincided with these years, allows us to personify the influence of circumstances on his creative growth. The fact that Ivan Ohienko was entrusted with the position of rector by the democratic authorities of the Ukrainian People's Republic cannot be considered a random coincidence. The scientific and educational heights he conquered were a natural stage in his inspired work.

Key words: *Zhytomyr region, Ivan Ohienko, Metropolitan Ilarion, education, science.*